

तबला वाद्य लोकप्रिय करण्यात झाकीर हुसेन यांची भूमिका

कुन्हे परमेश्वर सखाराम

संशोधक विद्यार्थी

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ

छत्रपती संभाजीनगर

प्रस्तावना:-

तबला हे भारतीय संगीत वाद्यांमध्ये अत्यंत महत्त्वाचे आणि लोकप्रिय वाद्य आहे. त्याच्या वादनाच्या शैली, तंत्र आणि लयबद्धतेमुळे त्याला एक अनोखे स्थान प्राप्त आहे. तबला वादन हे एक कला आणि विज्ञान असलेले एक अत्यंत सुसंस्कृत वाद्य आहे. तबला हा एक अत्यंत महत्त्वाचा आणि लोकप्रिय भारतीय पारंपरिक वाद्य आहे. तबला भारतीय शास्त्रीय संगीताच्या क्षेत्रात विशेष महत्त्व राखणारे वाद्य आहे आणि त्याचे वादन विविध शैलि मध्ये, विशेषतः हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीत आणि लोक संगीत मध्ये मोठ्या प्रमाणावर केले जाते. तबला हे एक "पक्युसिव वाद्य" आहे, ज्यात ध्वनी निर्माण करण्यासाठी तंत्र आणि ताल यांचा वापर केला जातो.

तबला वाद्याचा इतिहास:

तबला हा भारतीय वाद्य संगीताच्या एक महत्त्वाच्या घटक म्हणून सापडतो, पण त्याचा सुस्पष्ट इतिहास पूर्णपणे ठरवणे कठीण आहे. तथापि, तबला वाद्याचा जन्म पखवाज (पारंपरिक उत्तर भारतीय ढोलक वाद्य) च्या घटकांपासून झाला असावा असे मानले जाते. पखवाज वादनाच्या संकल्पनेला आधुनिक तबल्याच्या अविष्कारात रूपांतरित करण्यात "उस्ताद अली अकबर खां" यांचा महत्त्वपूर्ण वाटा होता. तबला याचे अस्तित्व किमान 12 व्या शतकात असल्याचे सांगितले जाते, आणि 13 व्या शतकात ते अधिक प्रचलित झाले. त्यानंतर तबला वादनाची तंत्रे आणि रचनांमध्ये अत्यधिक प्रगती झाली.

तबल्याचा महत्त्वाचा वापर:

1. भारतीय शास्त्रीय संगीत: तबला हे हिंदुस्तानी शास्त्रीय संगीताचा एक अत्यंत महत्त्वाचा भाग आहे. हे ध्रुपद, ख्याल, ठुमरी, तराना इत्यादी शैलींमध्ये प्रमुख वाद्य म्हणून वापरले जाते.
2. लोक संगीत : भारतातील विविध लोक संगीत प्रकारात देखील तबला महत्त्वाचा वाद्य आहे.
3. संगीत महोत्सव : तबला वादनाच्या प्रदर्शनासाठी विविध संगीत महोत्सव आयोजित केले जातात, ज्या ठिकाणी तबला वादक आपला कौशल्य प्रदर्शित करतात.

प्रसिद्ध तबला वादक:

1. उस्ताद अल्ला रक्खा खाँ – झाकीर हुसेन यांचे पिता, एक अत्यंत प्रसिद्ध तबला वादक.
2. झाकीर हुसेन – जगभरातील प्रसिद्ध तबला वादक, ज्यांनी भारतीय शास्त्रीय संगीताला जागतिक स्तरावर प्रतिष्ठा दिली.
3. उस्ताद तस्सदुक हुसैन खाँ – प्रसिद्ध तबला वादक, ज्यांनी भारतीय संगीत क्षेत्रात मोठे योगदान दिले.

4. पंडित अनिंदो चटर्जी – एक प्रसिद्ध तबला वादक, ज्यांनी शास्त्रीय संगीत आणि तबला वादनाची गुणवत्ता सुधारली

झाकीर हुसेन

झाकीर हुसेन (Zakir Hussain) हे भारतीय पखवाज वादक, तबला वादक, संगीतकार आणि भारतीय शास्त्रीय संगीत क्षेत्रातील एक अत्यंत प्रसिद्ध आणि आदरणीय व्यक्तिमत्त्व आहेत. त्यांना "तबला सम्राट" म्हणून ओळखले जाते आणि त्यांच्या वादनाची शैली, तंत्र आणि समर्पणामुळे ते जगभरात ओळखले जातात. झाकीर हुसेन यांचा भारतीय संगीताच्या परंपरेतील एक महत्त्वपूर्ण योगदान आहे.

झाकीर हुसेन यांचा जन्म आणि प्रारंभ:

- जन्म: झाकीर हुसेन यांचा जन्म 9 मार्च 1951 रोजी मुंबई मध्ये झाला.
- त्यांचे पिता उस्ताद अल्ला रक्खा खाँ हे प्रसिद्ध तबला वादक होते, आणि त्यांच्याच मार्गदर्शनाखाली झाकीर हुसेन यांनी संगीत क्षेत्रात आपला प्रवास सुरू केला.
- झाकीर हुसेन यांचे शालेय शिक्षण मुंबईत झाले, आणि त्यांना लहानपणापासूनच संगीताची गोडी लागली. त्यांना त्यांच्या वडिलांकडून तबला वादन शिकायला मिळाले.

संगीत क्षेत्रातील योगदान:

झाकीर हुसेन हे भारतीय शास्त्रीय संगीताच्या क्षेत्रात तबला वादनासाठी एक अत्यंत महत्त्वपूर्ण नाव मानले जातात. त्यांचे वादन अतिशय सुसंस्कृत, तंत्रशुद्ध आणि भावपूर्ण असते. त्यांनी भारतीय शास्त्रीय संगीताच्या विविध शैलींमध्ये तबलाब वाजवले आहे. तसेच, त्यांनी पाश्चात्य संगीतकारांशी देखील सहयोग केला आहे, ज्यामुळे त्यांचे कार्य जागतिक पातळीवर पोहोचले आहे.

झाकीर हुसेन यांनी आपल्या संगीत कारकिर्दीत अनेक उंची गाठल्या. त्यांनी जगभरात अनेक देशांमध्ये प्रदर्शन केले. त्यांनी भारतीय शास्त्रीय संगीताला एक नवीन आयाम दिला. त्यांनी जॅझ, रॉक आणि इतर अनेक संगीत प्रकारांशी भारतीय शास्त्रीय संगीताचे मिश्रण करून एक नवीन संगीत शैली निर्माण केली. त्यांच्या संगीत गटाने "शक्ति"ने भारतीय आणि पश्चिमी संगीताचे अद्भुत मिश्रण सादर केले. या गटाने जगभरात प्रचंड प्रसिद्धी मिळवली.

सहा दशकांच्या कारकिर्दीत त्यांनी देशातील आणि जगातील अनेक लोकप्रिय कलाकारांसोबत काम केले होते. इंग्लिश गिटार वादक जॉन मॅक्लॉफ्लिनने भारतीय व्हायोलिन वादक एल. शंकर, तबलावादक झाकीर हुसेन आणि टी.एच. 'विक्रू' विनायकरामसोबत 'शक्ती' हा प्युजन बँड सुरू केला, पण 1977 नंतर हा बँड फारसा सक्रिय राहिला नाही.

1997 मध्ये जॉन मॅक्लॉफ्लिनने त्याच संकल्पनेवर पुन्हा 'रिमेम्बर शक्ती' नावाचा बँड तयार केला आणि त्यात व्ही. सेल्वागणेश (टी.एच. 'विक्रू' विनायकरामचा मुलगा), मेंडोलिन वादक यू. श्रीनिवास आणि शंकर महादेवन यांचा समावेश होता. 2020 मध्ये, बँड पुन्हा एकत्र आला आणि 'शक्ती' म्हणून त्यांनी 46 वर्षांनंतर त्यांचा पहिला अल्बम 'हा क्षण' रिलीज केला.

अल्बम: हुसेनने "पर्कशन फ्रॉम इंडिया, तबला इन सोलो अँड ड्युएट" (1972), "द अल्टिमेट इन पर्क्यूशन म्युझिक- उस्ताद झाकीर हुसेन" (1986), आणि "ग्लोबल ड्रम प्रोजेक्ट" (2007) यासह अनेक अल्बम रिलीज केले.

चित्रपट संगीत रचना : त्यांनी "वानप्रस्थम: द लास्ट डान्स" (1999), "इन कस्टडी" (1993), आणि "द मिस्टिक मॅस्यूर" (2001) सारख्या चित्रपटांसाठी संगीत दिले.

प्रमुख योगदान:

1. पारंपरिक भारतीय संगीत: झाकीर हुसेन यांचा पारंपरिक भारतीय शास्त्रीय संगीत क्षेत्रात प्रगतीसाठी महत्त्वपूर्ण वाटा आहे. त्यांनी कर्नाटिक आणि हिंदुस्तानी संगीत शाळेत कार्य केले आहे.
2. जगभरातील संगीत महोत्सव: त्यांनी जगभरातील संगीत महोत्सव मध्ये भाग घेतला आहे आणि भारतीय संगीताची महत्ता जागतिक स्तरावर पोहोचवली आहे.
3. पाश्चात्य संगीतकारांसोबत सहकार्य: झाकीर हुसेन यांनी पाश्चात्य संगीतकारांशी देखील सहकार्य केले आहे. त्यात जॉर्ज हॅरिसन (The Beatles), रवी शंकर, किन्स नाईट आणि लॉरन्स फिनली यांसारख्या कलाकारांशी त्यांचे सहकार्य होते.
4. संगीत शिबिरे: त्यांनी अनेक संगीत शिबिरे आयोजित केली आहेत, ज्यामुळे तरुण पिढीला भारतीय संगीत आणि तबला वादन शिकायला मिळाले.

पुरस्कार आणि सन्मान:

- भारतीय संगीताच्या परंपरेला जागतिक मंचावर पोहोचवले, आणि यामुळे त्यांना शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात सन्मान मिळाला.

1. पद्मश्री पुरस्कार (Padma Shri) – 1988:

- भारत सरकार कडून दिला गेलेला पद्मश्री हा पुरस्कार शास्त्रीय संगीत क्षेत्रातील विशेष योगदान साठी दिला जातो. झाकीर हुसेन यांना 1988 मध्ये हा सन्मान मिळाला.

2. पद्मभूषण पुरस्कार (Padma Bhushan) – 2002:

- 2002 मध्ये, भारत सरकार कडून त्यांना पद्मभूषण पुरस्कार प्राप्त झाला. हा पुरस्कार भारतातील तिसरा सर्वोच्च नागरिक सन्मान आहे. यामुळे त्यांचे संगीत आणि कला क्षेत्रातील आंतरराष्ट्रीय स्तरावर महत्त्व ओळखले गेले.

3. वर्ल्ड सिटीझन पुरस्कार (World Citizen Award) – 2015:

- 2015 मध्ये झाकीर हुसेन यांना वर्ल्ड सिटीझन पुरस्कार मिळाला. हा पुरस्कार त्यांना सांस्कृतिक आणि संगीत क्षेत्रातील जागतिक योगदान साठी दिला गेला.

4. न्यूयॉर्क कॅनवास पुरस्कार (New York Canvas Award) – 2007:

- झाकीर हुसेन यांना न्यूयॉर्क कॅनवास पुरस्कार देखील प्राप्त झाला आहे, ज्यामुळे त्यांना आंतरराष्ट्रीय संगीत क्षेत्रात मान्यता मिळाली.

5. इंटरनेशनल एकेडमी ऑफ म्यूजिक पुरस्कार:

6. ग्रॅमी पुरस्कार (2009): झाकीर हुसेन यांना ग्रॅमी पुरस्कार देखील प्राप्त झाला आहे, विशेषतः त्यांच्या योगदानासाठी पाश्चात्य संगीत क्षेत्रात.
7. संगीत नाटक अकादमी पुरस्कार: त्यांना भारतीय संगीत व कला क्षेत्रातील योगदानासाठी संगीत नाटक अकादमी पुरस्कार देखील मिळालं आहे.
8. झाकीर हुसेन यांना ६६ व्या वार्षिक ग्रॅमी पुरस्कारांमध्ये ३ ग्रॅमी मिळाले, 02/04/2024
9. झाकीर हुसेन यांनी डाउनबीट क्रिटिक्स पोलला "वर्षातील परक्युशनिस्ट" म्हणून मत दिले 2023 आणि 2024 साठी
10. झाकीर हुसेन यांना 2023 चा जॅझ जर्नलिस्ट परफॉर्मन्स अवॉर्ड हा "परकशनिस्ट ऑफ द इयर" साठी मिळाला
11. झाकीर हुसेन हे 2022 क्योटो मधिल कला आणि तत्वज्ञानात पारितोषिक विजेते आहे
12. झाकीर हुसेन यांना 29 ऑक्टोबर 2022 रोजी ओमानमधील "आगा खान" संगीत पुरस्कार मिळाला आहे
13. झाकीर हुसेन यांना डाउनबीट समीक्षकांचे सर्वेक्षण, सर्वोत्कृष्ट तालवादक पुरस्कार 2020 आणि 2021 दोन्ही वर्षासाठी मिळाला आहे.

झाकीर हुसेन यांना इंटरनेशनल एकेडमी ऑफ म्यूजिक कडून "Lifetime Achievement Award" मिळाला, ज्यामुळे त्यांना जागतिक संगीत क्षेत्रात त्यांच्या योगदानाची ओळख झाली.

कला आणि शैली:

झाकीर हुसेन यांची तबला वादनाची शैली एकदम खास आहे. त्यांचे वादन अत्यंत विविधतापूर्ण, भावपूर्ण आणि गतीशील असते. ते तंत्रशुद्धता, न्यूनतम जागा वापरणे, विविध ताल आणि रचनांमध्ये अचूकता आणि आवाजाच्या गतीमध्ये विविधता यासाठी ओळखले जातात. त्यांची तबला वादनाची शैली भावनात्मक आणि ध्यानपूर्वक असते.

झाकीर हुसेन यांचे योगदान:

- * भारतीय शास्त्रीय संगीताचे जगभर प्रचार
- * संगीतातील नवीन प्रयोग
- * विविध संस्कृतींच्या संगीताचे मिश्रण
- * युवा पिढीसाठी प्रेरणादायी व्यक्ती

निष्कर्ष:

झाकीर हुसेन यांची भूमिका तबला वादनाच्या क्षेत्रात केवळ एक वादक म्हणूनच नाही, तर एक संगीतप्रेमी, शिक्षक, आणि भारतीय संगीताच्या प्रचारक म्हणून अत्यंत महत्त्वाची आहे. त्यांनी तबला वादनाच्या कलात्मकतेला जागतिक स्तरावर आणले आणि त्यांच्या वादनाला एक आधुनिक दृष्टिकोन दिला. त्यांच्या कलेमुळे भारतीय शास्त्रीय संगीताला एक जागतिक मंच मिळाला आणि त्यांनी तबल्याच्या

महत्त्वाला पुन्हा एकदा सिद्ध केले. झाकीर हुसेन हे भारतीय शास्त्रीय संगीताच्या क्षेत्रात एक अत्यंत महत्त्वाचे व्यक्तिमत्त्व मानले जातात. त्यांचे योगदान भारतीय संगीताला जगभरात प्रसिद्ध करण्यास मोठे आहे. त्यांच्या वादनाने संगीत प्रेमींना प्रेरित केले आहे आणि भारतीय संगीताला जागतिक स्तरावर एक नवीन ओळख दिली आहे.

संदर्भ

Zakir Hussain: A Life in Music" by Zakir Hussain (Autobiography)

"Drumming at the Edge of Magic: A Journey into the Spirit of Percussion" by Zakir Hussain

Zakir Hussain: The Tabla Maestro" by Sushma Gupta

"The Tabla of Zakir Hussain" by John McLaughlin

Zakir Hussain: A Journey Through Time Documentry

<https://zakirhussain.com>

www.culturalindia.net

www.news18.com

www.vishwakosh.marathi.gov.in

Maharashtratimes.com